

Az internálás és a rendőri felügyelet jogi háttere Magyarországon az I. világháború alatt

(Legal background of internment and police supervision in Hungary during World War I.)

Absztrakt

A magyar jogrendszerbe az internálás az I. világháború során került be. Ekkor szükségesség vált a magyar és a külföldi polgári állású lakosság kényszerlakhelyének a kijelölése a biztonság és a háború eredményes kimenetelének az elősegítése érdekében. A magyar országgyűlés — a brit a minta nyomán — a polgári kormány kezébe helyezte a kivételes hatalom gyakorlásának a jogkörét. Ezzel szemben az Osztrák Császárság törvényhozó testülete — a porosz minta nyomán — a véderőhöz telepítette a kivételes hatalom gyakorlásának a jogkörét. Ez a helyzet a Magyar Királyság területén óhatatlanul súrlódásokhoz vezetett, azonban a magyar közigazgatásnak sikerült a történelmi Magyarország területén a magyar törvények betartatásával megvalósítani az internálásokat.

Kulcsszavak

Kriegsüberwachungsamt (Küa) ; Hadi Felügyelő Bizottság (HFB) ; rendőrhatósági felügyelet ;
rendőri őrizet ; enyhébb rendőri felügyelet

Abstract

Internation entered the Hungarian legal system during World War I. At that time, it became necessary to designate the forced residence of the Hungarian and foreign civilian population in order to promote security and a successful outcome of the war. Following the Hungarian model, the Hungarian Parliament placed the power to exercise exceptional power in the hands of the civilian government. In contrast, the legislature of the Austrian Empire, following the Prussian model, placed the power to exercise exceptional power with the Defense Forces. This situation inevitably led to friction in the territory of the Kingdom of Hungary, however, the Hungarian administration managed to implement internments in the territory of historical Hungary by complying with Hungarian laws.

Keywords

Kriegsüberwachungsamt (Küa) ; Military Supervisory Board (CoC) ; police supervision;
police custody ; milder police supervision

*

Open Researcher and Contributor ID = Nyílt Kutató és Közreműködő Azonosító (ORCID) : <https://orcid.org/0000-0003-2032-6211>

Institutional attachments

= Szerző intézményi kötődései :

- Budapest Capital City Archives

= Budapest Főváros Levéltára

@: somogyil75@gmail.com

Date of registry = Regisztrálás dátuma : 2020. X. 31.

Date of acceptance = elfogadás dátuma : 2020. XI. 4.

DOI : 10.31627/RTF.XXX.2020.59N.167-178P

Az I. világháborúval foglalkozó magyar szakirodalom a háború meglehetősen sok szegmensét vette, illetve veszi górcső alá. Ezek egyik örvendetesen sokat kutatott része a katonákat érintő hadifogság. Azzal kapcsolatban, hogy a világháború alatt — ahogyan a kortársak nevezték a „nagy háborúban” — Magyarországon civileket is táborokba zártak katonai vagy közbiztonsági okokra hivatkozva, a magyar vonatkozású szakirodalom rendkívül kevés adatot tartalmaz.¹ A nem katonai személyek táborokban, telepeken vagy kijelölt lakhelyeken való őrzésének módja összefoglaló néven internálás volt. E fogva tartási modell vizsgálata során két alapvető megállapítás tehető. Egyrészt a civilek internálása a háborús konfliktusok totálissá válását vetítette előre, magával hozva a hátszágban a polgári személyekre is kiterjedő háborús szenvedést. Másrészt történelmi léptékű vizsgálatba kezdve az a következtetés vonható le, hogy az internálás és az internálótábor — mint XX. századi jelenség — alkalmazása és módszerei tekintetében is az I. világháború alatt forrta ki magát.

Történeti áttekintés, fogalmi behatárolás

Természetes szükségszerűség volt, hogy a konfliktusok során a fogva tartást foganatosítók megteremtés a civilek elfogásának és falak (később szögesdrót) mögé zárásának jogi apologetikáját. A történelem során az idegenek fogva tartásának elméleti síkon való magyarázata viszonylag hamar megjelent. Első teoretikusa feltehetően William BLACKSTONE,² brit jogtudós volt, akinek 1766-ban megjelent könyvében³ olvasható talán az egyik legkorábbi meghatározás, amely az ellenséges külföldi állampolgár kifejezést megvilágítja. A szerző elmékedése szerint: „Mikor egy külföldi jogairól beszélek, akkor egy külföldi barátot kell érteni alatta vagy pedig olyan országokat, amelyek békében élnek velünk; az ellenséges idegeneknek nincsenek jogaik vagy kiváltságaik...háború idején.”⁴

Három évtizeddel később a La-Manche Csatorna másik oldalán, a francia forradalom alatt az elmélet csaknem „gyakorlati fázisba” került a radikális forradalmár, Francois-Noël BABEUF⁵ révén, aki 1796-ban vetette papírra azt a tervezetet⁶, amelynek révén a forradalom vívmányainak megvédése és a forradalom továbbfejlesztésének érdekében a belső ellenség ellen akart mozgósítani és ebből a megfontolásból kívánta bevezetni az őrizet e formáját. Gyakorlati alkalmazását végül BONAPARTE Napóleon valósította meg, amikor 1802-ben az amiens-i béke felmondása után kényszerlakhelyet jelöltek ki a Franciaországban élő brit alattvalóknak. Innentől kezdve száz évet kellett várni a folytatásra és vele a tökéletesítésre. 1895-ben felbukkantak internálási övezetek (*campos de reconcentración*) a spanyolok kubai háborújában, majd a búrok elleni háború (1899-1902) angolok által alkalmazott megtorló intézkedések sorában (*concentration camp*).

Az internálás 1918 előtt történő alkalmazása során a háborúzó feleknek csaknem minden esetben az önvédelem jogán és a minél eredményesebb hadviselésen alapuló elképzelés adta az alapot, miszerint katonai és belbiztonsági szempontból biztosítani kell a hátszágot. Ebből kifolyólag a világháború alatt az internálást a katonai szempontból fontos információk kiszivárgása és a dezinformáció, az ellenséges propaganda, a kémkedés megakadályozása, valamint az ellenség katonai potenciáljának gyengítése érdekében alkalmazták. Ez utóbbi abban öltött testet, hogy megfosztották az ellenséget fegyverképes férfi állampolgáraitól, vagyis a fő hangsúly a férfiak (ideiglenes) elzárására helyeződött. Mindezt megkönnyítette, hogy az I. világháború előtti nemzetközi jogi környezet nem tért ki részletesen a civil fogvatartottak jogállására. Ha a háború alatti hazai és a nemzetközi viszonyokat vesszük figyelembe, elmondható, hogy az internált bírói ítélet nélkül rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett civil volt. Általában a hadiállapotban álló országok helyben tartózkodó állampolgárait internálták, de a fogvatartott gyakran az internálást végrehajtó állam polgára volt, akinek szabad mozgását a hadviselés, a közbiztonság vagy az állam érdekeire hivatkozva korlátozta a hatalom.⁷

Az internálást úgy hajtották végre, hogy az internálásra ítélt személyt zárt — fegyveres katonák által őrzött — civileknek fenntartott táborba utalták. A rendőri felügyelet a fogva tartás (tulajdonképpen az internálás) enyhébb változata volt. Ebben az esetben a felügyelet alá helyezett személyt lakhelyelhagyási tilalommal sújthatta a hatóság vagy éppen ellenkezőleg, azaz új lakhelyet jelöltek ki számára, ahol meghatározott időközönként jelentkeznie kellett a rendőri vagy az adminisztratív vezetőnél. Lakhelyét csak meghatározott távolságra hagyhatta el, annál távolabb csak külön engedéllyel utazhatott.

Az internálás a nemzetközi jogi szabályozás és a világháború kontextusában

A világháború során a mozgásszabadság korlátozására alkalmazott olyan intézkedések, mint a rendőri felügyelet alá helyezés vagy az internálás a hadiállapot kihirdetésével szoros kapcsolatban álltak. A korbéli diplomáciai/jogi elgondolás szerint a hadiállapot életbe lépése a két hadviselő fél között a hadakozó államok és ezek polgárai egymással szembeni különleges viszonyrendszere volt.⁸ A korban meghatároztak aktív és passzív hadiállapotot. Az internálás szempontjából a passzívnak volt jelentősége,

amely a harcokban részt nem vevő személyekre és azok vagyonára vonatkozott. A hadiállapot jogkövetkezményei közé tartozott – sok egyéb mellett – az ellenséges ország állampolgárainak fokozott ellenőrzés alá vonása, szabadságának korlátozása, végső esetben internálása.⁹ A történelmi eseményekből fakadó tapasztalatok alakító erejének eredményeképpen már az I. világháború kitörése előtt megszülettek azok a nemzetközi egyezmények, amelyek a fogságba esettek, elsősorban a hadifoglyok jogait rögzítették. A hadifoglyok mellett a civileket érintő kérdések is helyet kaptak, de távolról sem rendezték megnyugtató módon a fogságba került civilek helyzetét.

Az I. Hágai egyezmény 1899-ben foglalkozott a hadifoglyok ügyével, de irányadóvá a II. Hágai egyezményben (1907) rögzítettek váltak.¹⁰ A hadifoglyokkal ellentétben a civil fogvatartottak helyzetéről azonban nem rendelkezett a nemzetközi hadijog. Általánosságban az volt a jellemző, hogy minden ország a maga törvényeit alkalmazta a területén tartózkodó, ellenséges államhoz tartozó alattvalókkal szemben. Az adott állam kiutasíthatta vagy úgynevezett koncentrált telepekre gyűjthette őket, ahogy azt több európai ország tette. Jellemző volt, hogy az internálásra kerülő külföldi állampolgárok ingatlanjait, de néha ingóságait lefoglalta vagy elkobozta a fogva tartást foganatosító állam.¹¹ A szemben álló felek élhettek a kiutasítás eszközével is, de az internálás volt inkább a jellemző eljárás. Franciaországban (és később Angliában) a háború kitörését követően a hatóságok a kémkedés elleni védekezéssel indokolták a külföldiek internálását.¹² Mind Franciaországban, mind Angliában viszonylag korán megszülettek azok a törvények és rendeletek, amelyek alapján végrehajtották az ellenséges országhoz tartozó állampolgárok őrizetbe vételét.¹³ A belső biztonság fenntartásán és a kémelhárításon túl a fő motiváció mindkét ország döntéshozóinak részéről az volt, hogy minél több harcképes férfit vonjanak ki az ellenséges haderőből.

Az I. világháború előtt a civil fogvatartottakat érintő joghézagot annyiban sikerült kitölteni, hogy bizonyos kérdésekben a hadifoglyokra vonatkozó szabályokat alkalmazták rájuk. Így például az ellenségeskedés megkezdése után tudakozó irodákat kellett felállítani a szembenálló feleknek, amelyeknek hivatalból a hadifoglyok mellett a civil internáltakról is hírt kellett adniuk.¹⁴ Általánosan elfogadottá vált, hogy az internált külföldi személyeket a fogva tartást foganatosító államnak kellett élelmezni, ruházni, segélyezni, valamint számukra a megfelelő orvosi ellátást biztosítani.¹⁵ Biztosítani kellett továbbá számukra a hozzátartozóikkal való kapcsolattartást, amely a Nemzetközi Vöröskereszt közbenjárásával történt.¹⁶

Ugyanakkor a háború alatt éppen a vonatkozó jogszabályok és a civil fogvatartottak jogi helyzetének nem kellőképpen való rendezettségéből fakadóan az egyes országok az úgynevezett negatív kölcsönösség elve alapján — amely eredetileg a hadifoglyokkal való bánásmódban gyökerezett — bántak a területükön gyűjtőtáborokba zárt, illetve rendőri felügyelet alá helyezett civilekkel. A háború sajátosságából fakadt az is, hogy bár az egyes országok kormányai igyekeztek megszabadulni a nem harcképes fogvatartott civilektől (nők, gyerekek, idős és katonai szolgálatra alkalmatlan férfiak) az internáltakra implicit módon túszként is tekintettek.

Fontos megemlíteni, hogy a nemzetközi jog alkalmazása — majd valamivel később a jogvédelem — csak a külföldi állampolgárokra vonatkozott. Az egyes táborokba ellátogató vöröskeresztes bizottságok vagy a semleges országok megbízott diplomatai jobbra csak az ő helyzetükkel foglalkoztak. Nem terjedt ki a nemzetközi jog többé-kevésbé hatékony védőhálójára azokra a személyekre, akik az internálást végrehajtó ország állampolgárai voltak. Ezeknek a civil internáltaknak a jogai gyakran sérültek a háború ideje alatt.¹⁷

A magyar kormány és az internálás intézménye a „közös ügyek hálójában”

Magyarországot illetően az Osztrák-Magyar Monarchia léte sajátos jogi helyzetet teremtett. A háború kitörését megelőzően az Osztrák Császárságban és a Magyar Királyságban külön-külön születtek törvények arra nézve, hogy háború esetén milyen eljárást kell követni az ország területén tartózkodó idegennel szemben. Ennek megfelelően az Osztrák-Magyar Monarchia mindkét társországa több szükségállapot rendelkezést hozott a háború kitörésekor. Ezen rendelkezések felügyeletét a *k. u. k. Kriegsüberwachungsamt* (KÜA) látta el. Noha a — magyarul leginkább *Hadfelügyeleti Hivatalnak* fordítható¹⁸ — KÜA hatásköre a fél birodalomra kiterjedt, soha nem volt hatással a magyarországi rendkívüli állapotra, ugyanis annak ellenére, hogy a KÜA „császári és királyi” volt, felügyeleti joga nem terjedt ki a Magyar Királyságra (a később kijelölt katonai zónák kivételével).¹⁹

Az osztrák kivételes rendszer lényegi eleme az volt, hogy — az elgondolások szerint — háború esetén az egyébként polgári szervekre tartozó intézkedések jelentős részét átruházzák egy akkor felállítandó katonai szervre, amely a katonai vezetés alatt álló KÜA lett volna. Ennek megfelelően háború idején a polgári irányítást a katonai vette volna át.²⁰ A magyar álláspont ezzel szemben az volt, hogy a

kivételes hatalommal a kormány legyen felruházva, s így maga a kormány legyen jogosult katonai jellegű eljárásra a polgári igazgatásban.²¹ A magyar kormány elképzelése szerint a hadsereg Magyarországon állomásozó parancsnokságai a kormány által kinevezett kormánybiztosokkal kooperálva tették volna meg a szükséges intézkedéseket.²² Mindazonáltal a KÜA Budapestre is küldött egy összekötő tiszte, megkönnyítendő a kommunikációt a birodalom két fele között, tekintettel a szükségállapotra. A megfelelő kapcsolattartás érdekében a magyar fél szintén delegált összekötőtisztet Bécsbe.

A háború alatt Magyarországon is felállításra került a KÜA-hoz hasonló szervezet. A Hadi Felügyelő Bizottság (HFB) azonban működését tekintve nem hasonlítható össze a KÜA-val, mert nem volt hatásköre utasítások kiadására. Magyarországon a HFB hatáskörébe tartozott a háború érdekében hozott rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése. A HFB-hez kérdéssel lehetett fordulni abban az esetben, ha valamilyen probléma merült fel a rendkívüli intézkedések értelmezésével vagy alkalmazásával kapcsolatban.²³ Tisztviselői állami köztisztviselők voltak, akik teljhatalommal bírtak, döntésük ellen nem lehetett fellebbezni.²⁴

Mind a KÜA, mind a HFB olyan szervezetek voltak a hátszágban, amelyek — több egyéb funkciójuk mellett (például sajtóellenőrzés, valutaügyek, közéletmegvédés, propaganda-és útlevélügyek stb.) — a katonai hatóságokat tehermentesíthették és koordinálták az együttműködést a két társállam belügyminisztériumai között, továbbá felügyelték és ellenőrizték a háború esetére szóló kivételes rendelkezések végrehajtását, amelyek közé az internálás is tartozott. A HFB, amely az egyes szakminisztériumok képviselőiből állt, a Császári és Királyi Hadügyminisztérium mellett működő KÜA-val a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium által kijelölt összekötő tisztek révén állt kapcsolatban, tőlük kapta meg rendszeresen a hadvezetés megfelelő információit. A HFB 1915-1916-ban 26 taggal rendelkezett. Elnöke ebben az időben KARÁTSZON Sándor honvédelmi minisztériumi államtitkár volt. Elnökhelyettese és további öt tagja a honvédelmi tárcától került ki, további bizottsági tagok a miniszterelnökségről, a pénzügy-, a földművelésügyi és a belügyminisztériumi apparátusból kerültek ki (2-2 fő), az igazságügyi tárcától 3, a kereskedelmi pedig 5 fő vett részt a bizottság munkájában. A Horvát–Szlavón Minisztériumtól egy, a horvát-szlavón kormány pedig 2 főt delegált a bizottságba.²⁵

Az internálás a magyar jogrendszerben

A magyar jogrendszerben az internálás alapját a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló 1912. évi törvény adta meg.²⁶ A törvény értelmében a kormány megtilthatta új egyesületek alakítását, betilthatta a neki nem tetsző gyűléseket, valamint erősen korlátozhatta a sajtószabadságot. Lehetőséget adott továbbá a statáriális eljárásra és a széles körű internálásra. E törvény 6. §-a belföldi állampolgár esetében lehetővé tette a kitiltást, valamint a lakóhelyről való eltávolítást, abban az esetben, ha az illető személy „*ott tartózkodása az állam érdekeire vagy a közrendre és a közbiztonságra aggályos.*”²⁷

A kivételes intézkedésekről szóló törvény kiegészítésére hozták „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről és a hadiszolgáltatásokról.” szóló 1914. évi törvényt. Ez esetben a jogszabály 10. §-a lényeges, amely szerint a belügyminiszter elrendelhetette a hadviselés szempontjából, illetve az állam érdekeire – akár potenciálisan is – veszélyt jelentő személyek rendőri felügyelet alá helyezését és korábbi lakhelyéről való eltávolítását. Sürgős esetekben, a belügyminiszter utólagos jóváhagyásával, a területileg illetékes kormánybiztos is intézkedhetett.²⁸ A rendőri felügyelet/internálás okozta károkért nem járt kártérítés és az érintett nem fellebbezhetett a döntés ellen, az kötelező érvénnyel bírt. Az internált személyek eltartásáról – amennyiben azok nem tudták magukat eltartani – az államnak kellett gondoskodnia, de éppen ez okból, munkára is kötelezheték a fogvatartottakat.²⁹

Az internálást és a rendőri felügyeletet érintő jogszabályi fejlődés lényeges pontja volt a belügyminiszter „a hadviselés érdekében felügyelet (örizet) alá helyezendővel vagy lakóhelyükről eltávolítandókkal szemben követendő eljárás” témájában 1914-ben hozott rendelete.³⁰ A rendelet alapvetően hadifoglyokra, a Magyarországgal ellenséges államok alattvalóira, és az úgynevezett „gyanús viselkedésű” személyekre terjedt ki. Rajtuk kívül azonban hatálya alá vonta állampolgárságukra tekintet nélkül mindazokat, akiket rendes lakó- vagy tartózkodási helyeikről a hadviselés érdekében el kellett távolítani. A rendelet 1. pontjának értelmében a hadifoglyokat a katonai hatóságok tartották őrizet alatt. A 2. pont szerint az ellenséges államok hadra fogható férfi állampolgárait a rendvédelmi hatóságoknak nem kellett letartóztatnia, de szorosabb ellenőrzés alá kellett vennie, „és az alábbi rendelkezéseknek megfelelően szállíttassék el arra a helyre, amelyet erre a célra a belügyminiszter kijelöl.”³¹ A rendelet ide számított azokat a katonaszökevényeket is, akik a hadiállapotot megelőző időben léptek az ország területére. Az internálandók őrzési helyére való kísérésnek feladata a véderő hatáskörébe tartozott. Az elhelyezést nagy, tágas épületekben jelölték meg, az internált személyeket a kijelölt településeken úgy kellett elhelyezni, hogy „az elhelyezettek a lakosságnak minél kevésbé essenek terhére és hogy ennek nyugalmát és

*biztonságát ne veszélyeztessék.*³² Az internálást úgy kellett végrehajtani, hogy az egy családba tartozókat — hacsak valamilyen különös ok nem indokolta — ne szakítsák el egymástól.

A rendelet az internáltak nyilvántartását a helyi rendőrség, vidéken a járási főszolgabíró hatáskörébe utalta, aki ezt a feladatot „*a lakosság hazafias elemeinek támogatásával és közreműködésével teljesíti.*”³³ Az internált személyek munkával való ellátását is e rendelet szabta meg, amelyet azzal indokolt, hogy tartási költségüket — beleértve a családtagokét is — lehetőleg maguk fedezzék a fogvatartottak. Azon internált személyek eltartását, akik helyzetükből, korukból fakadóan és munkájuk révén sem tudták biztosítani megélhetésüket, a belügyi tárca látta el a közös hadügyminiszterrel kötött megállapodás értelmében.

Azokkal a személyekkel kapcsolatban, akik ugyan hadköteles életkorban voltak, de régebben tartózkodtak az ország területén, és viselkedésükkel nem adtak okot gyanúra, a rendelet kimondta, hogy korábbi lakhelyükön maradhatnak amennyiben fenntartásukról gondoskodni tudnak és a rendőri felügyeletük helyben megoldható. „Hitelüket” tovább fokozta, ha értük egy megbízható magyar állampolgár garanciát vállalt.

A rendelet 3. pontja rendelkezett az Osztrák Magyar Monarchiával hadiállapotban álló országok nem hadköteles korban lévő férfi, valamint női és gyermekkorú állampolgáiról. Ők — amennyiben nem tanúsítottak gyanús viselkedést — az országban maradhattak, de a hadművelleti területektől távol kellett tartózkodniuk. Ha kívánták, elhagyhatták az országot, hogy visszatérjenek hazájukba, de, csak a hadművelleti területektől távolabbi irányba utazva távozhattak. Azokat, akiknek az országban maradásuk esetén a létfenntartásuk anyagi háttere nem volt biztosított, és mind katonai, mind más szempontból érdektelenek voltak, igyekeztek az ország mielőbbi elhagyására kényszeríteni.³⁴

A rendelet 4. pontjának értelmében az említett körön kívüli azon személyekkel szemben, „*akiket lakó- vagy tartózkodási helyükről a hadviselés érdekében el kell távolítani*”,³⁵ az ellenséges államok alattvalóira vonatkozó rendelkezéseket, a rendelet 2. és 3. pontjának megfelelően kellett alkalmazni. Internálótáborba való szállításuk elrendelését vagy megfigyelésüket csak abban az esetben kellett fogadtatni, ha azt a hatóság szükségesnek ítélte meg. A rendelet záró része két fontos pontot tartalmazott. Az egyik az volt, hogy — állampolgárságra való tekintet nélkül — a rendőrhatalóság megfigyelhette és indokolt esetben letartóztathatta azokat, akiknek a viselkedése gyanúra adott okot. A másik felhívta a hatóságokat az őrizetük alatt lévő idegen állampolgárokkal való emberséges bánásmódra.³⁶

A háború előrehaladtával újabb, pontosabban kidolgozott jogszabály látott napvilágot 1915-ben. Az „a rendőri felügyelet alá helyezésnek és az őrizet alá vételnek szabályozásáról.” szóló 1914. évi belügyi és az igazságügyi tárca közös körrendelete lett a későbbiek során a mérvadó, az internálást elrendelő végzésekben erre hivatkoztak az illetékes hatóságok. Ez a rendelet mintegy összesűrítve tartalmazta — néhány új ponttal kiegészítve — az eddig felsorolt intézkedéseket, egyúttal pedig a korábbiakhoz képest pontosabban definiálta az internálás okait.³⁷ Ennek megfelelően internálható volt az a személy (tekintet nélkül az állampolgárságra), akinek magatartása a hadviselés szempontjából, továbbá a közrendre, a közbiztonságra vagy az állam érdekeire aggályosnak minősült.³⁸ Az internált a számára kijelölt helységben kivételesen bérelhetett lakást, egyébként többedmagával, éjjelre bezárt helyiségben lakhatott, egyhavi ellátásra elegendő pénzzel rendelkezhetett. Nappal korlátozottan mozoghatott a településen, de annak területét nem hagyhatta el.

A rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett személyhez azon családtagjai, akik egy háztartásban éltek vele, a rendőrhatalóság engedélyével hozzá költözhetek. Ez esetben azonban a rendőrhatalóság felügyelete rájuk is kiterjedt, őket a hatóság bármikor eltávolíthatta.³⁹ A családok szétválasztását a jogszabály nem javasolta, azonban az ugyanarról a településről származókat már fizikálisan külön kívánta elhelyezni.

A szabad mozgás korlátozását tekintve a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett személy nem hagyhatta el a hatóság engedélye nélkül a számára kijelölt helyiséget. Ugyancsak a szoros ellenőrzést kívánta szolgálni a jelentkezési kötelezettség is, amelyet a rendelet maximum napi két, de minimum heti egy alkalomban állapított meg.⁴⁰ A mozgásszabadság időintervallumának tekintetében a rendelet csak sárokszámkat adott meg, ezek meghatározását a rendőrhatalóságokra bízta, függővé téve az internáltak magaviseletétől. A körülményekhez képest liberálisnak tűnő intézkedés valójában szigorú volt: az internáltak este 8 és reggel 6 óra között nem hagyhatták el a kijelölt lakhelyet, a hatóság korlátozhatta a nyilvános helyek látogatását.⁴¹ A távbeszélőket egyáltalán nem használhatták, a táviratok és postai küldemények feladását külön rendeletben szabályozták. Megtilthatta a hatóság, hogy a szűkebb környezetben lévőkön túl a rendőri felügyelet alá helyezett személy másokkal is érintkezzen, illetve engedélyhez és bizonyos feltételekhez kötötték az érintkezést.⁴² E rendelet lehetővé tette a hatóságnak fotó elkészítését a felügyelet alá került személy(ek)ről, valamint az egy háztartásban élő családtagok egyúttalítását,

amennyiben képesek voltak fenntartásukról gondoskodni. Ugyanakkor a rendőrhatalóság az odaköltözött családtagokat indokolt esetben eltávolíthatta.

E rendelet szabályozta azt is hogy, milyen épületekben kellett elhelyezni a településre internált személyeket. Az elhelyezés során kedvező fekvésű, éjszakára zárható épületeket kellett erre a célra kijelölni. Fegyvert vagy fegyvernek minősíthető tárgyakat elkobozták, ugyanígy tettek a nagyobb pénzösszeggel is: a rendelet szerint a felügyelet alatt tartott nem tarthatott magánál több pénzt, mint ami egy hónapi ellátásához elegendő volt.⁴³ A rendelet első fejezetének vége az épületekben elhelyezettek mozgási szabadságát taglalta, amelynek megállapítását a rendőrhatalóságra bízta.⁴⁴

A rendelet kimunkáltságának bizonyítéka az is, hogy rögzítették benne azokat a hatóságokat, amelyek elrendelhették az internálást vagy a rendőri felügyelet alá helyezést. Ez általában a belügyi tárca hatáskörébe tartozott, de – a belügyminiszter utólagos jóváhagyásával – az illetékes kormánybiztos és a katonai parancsnokság is kezdeményezhette.⁴⁵ Ez utóbbi később számos súrlódást eredményezett a polgári és a katonai hatóságok között.⁴⁶ Új elem volt, hogy az internálást bizonyos esetekben, belügyminiszteri jóváhagyással, az illetékes elsőfokú rendőrhatalóság is elrendelhetette.⁴⁷ Az internálásból vagy a rendőri őrizetből fakadó anyagi hátrányért a hatóság nem volt felelős, és nem is volt lehetőség jogorvoslattal élni a határozat ellen. Ugyanakkor, amennyiben nem a belügyminiszter rendelte el az internálást, az illető panasszal fordulhatott a miniszterhez. A lakhelyre való visszatérésről szintén a belügyminiszter döntött, miután kikérte a polgári hatóságok véleményét és kellő figyelemben részesítette a véderő érdekeit.⁴⁸

A rendelet III. fejezete intézkedett a külföldi állampolgárok esetleges felügyelet alá helyezéséről. E fejezetben meghatározták a hadifogoly fogalmát, elkülönítve őket azoktól, akik nem e kategóriába tartoztak. Az Osztrák-Magyar Monarchiával ellenséges viszonyban lévő országok állampolgáraival szembeni intézkedések megtétele (például összeírásuk) a tartózkodási helyük szerinti elsőfokú rendőrhatalóság feladata volt, onnan való eltávolításuk és őrizet alá helyezésük pedig a belügyminiszter jogkörébe tartozott. Az ellenséges országok azon állampolgáraival szemben – akik nem jelentettek veszélyt katonai vagy belbiztonsági szempontból (nők, gyerekek, idős, valamint fegyverképes korban lévő, de katonai szolgálatra alkalmatlan férfiak) – a rendelet enyhén intézkedett. Őket az elsőfokú rendőrhatalóság csak nyilvántartásba vette, de lakhelyüket nem kellett elhagyni, sem foglalkozásukat feladni. E kedvezmények abban az esetben teljesültek, amennyiben az említettek nem tanúsítottak államellenes magatartást. Az ilyen típusú felügyelet alatt állók változtathattak lakhelyükön, miután bejelentették ebbéli szándékukat és engedélyt kaptak az elsőfokú rendőrhatalóságtól.⁴⁹

A felügyelet alá helyezettokról központi nyilvántartás vezetését e rendelet tette kötelezővé, amely a belügyminiszter feladata volt. E teendőt helyi szinten az elsőfokú rendőrhatalóság végezte, amely minden változásról értesítette a belügyminisztert. A kényszerlakhelyként kijelölt település köteles volt gondoskodni a rendőri felügyelet alá helyezett személyek élelmezéséről, egészségügyi ellátásáról. A fogvatartottnak – amennyiben rendelkezett vagyonnal – eltartási költségeit magának kellett fedeznie. Anyagi hiányában munkára kellett fogni, ha testi és egészségi állapota ezt megengedte. Amennyiben a fogvatartott nem volt képes fedezni ellátási költségeit, az állam feladata volt élelmezése és ruhával való ellátása. Ugyanitt a jogalkotó leszögezte, hogy az adott település „... köteles továbbá őket támadások és méltatlanságok ellen megvédeni és gondoskodni arról, hogy emberséges bánásmódban, szükség esetében megfelelő támogatásban részesüljenek.”⁵⁰

A rendelet megszegését vagy más kilengéseket illető cselekedeteket kétféle besorolás alá helyezték. A szabályszegés 600 koronás pénzbüntetésétől két hónapig terjedő elzárásig volt büntethető. Engedtlenséget vagy más, kisebb súlyú bűn elkövetését esetén a rendőri felügyelet szigorításával szankcionálták.⁵¹

A gyakorlatban a zárt táboron kívül való lakhatás nem volt megengedve azoknak, akiket kémkedés vagy államellenes izgatás gyanújával internáltak. A rendelet értelmében az állam érdekeinek, a közbiztonságnak és a közrendnek a hadviselés szempontjából való veszélyeztetése esetén a problémás személyeket kitiltással, rendőri felügyelet alá helyezéssel vagy őrizetbe vétellel lehetett súlytani.⁵² Ez utóbbi alkalmazását a gyakorlatban jól mutatta Olaszország hadüzenete utáni differenciáltabban végrehajtott internálási hullám. A vonatkozó belügyminiszteri rendelet a 18 és 50 év közötti férfiakra vonatkozott, továbbá azokra, akik korukra való tekintet nélkül katonai rangot viseltek az ellenséges ország hadseregében. Elviekben ez alól kivételt képeztek azok, akik már hosszabb ideje az ország területén tartózkodtak és állampolgári hűségükhöz nem fért kétség, illetve magyar állampolgárok felelősséget vállaltak értük. A hadköteles koron kívül eső, valamint a kiskorúak és nők esetében a rendőri felügyelet helyben foganatosították, csak az „aggályos viselkedésű” személyek kerültek zárt civil táborokba.⁵³

Az internálásról szóló 1915. évi belügyi rendeletben bukkant fel pontosabban meghatározva a felügyelet alá helyezett személyek munkára fogása eltartásuk fedezésére, illetve a munkaképtelenek a magyar állam általi tartási kötelezettsége. A hadköteles korban lévő, hosszabb ideje Magyarországon tartózkodó, de ellenséges ország megbízható állampolgáraitól szólva a jogszabály azokat korábbi lakhelyükön megtartani rendelte, különösen akkor, ha egy magyar állampolgár jótállást vállalt értük.⁵⁴

Az internálás szervezeti háttere

Az ország területén valamilyen módon fogva tartott külföldiek ellenőrzése, élelmezésének és ellátásának megszervezésével a Magyar Királyi Belügyminisztériumban külön hivatal foglalkozott. A Kivándorlási Biztosi Hivatal (KBH) minden, Magyarországon fogva tartott civil internált ügyében illetékességgel bírt. Vezetője magasabb rangú minisztériumi hivatalnok (miniszteri tanácsos) volt. A hivatal részéről JEKELFALUSSY Zoltán⁵⁵ neve szerepelt csaknem minden olyan iraton, amely a rendőri felügyeletet vagy internálást elrendelte vagy megszüntette, továbbá ehhez a hivatalhoz futott be minden olyan, az internáltak által írt kérvény vagy panasz, ami fogva tartásukkal, életkörülményeikkel kapcsolatos volt. A háború ideje alatt azon semleges államok számára, amelyeknek az Osztrák-Magyar Monarchiába akkreditált diplomatái az itt internált ellenséges országokhoz tartozó külföldi állampolgárok jogainak védelmét ellátták, szintén megkerülhetetlen volt a KBH és annak vezetője, valamint apparátusa. A KBH mellett, mintegy összekötőként a belügyminiszter és a hivatal vezetője között, egy államtitkár is foglalkozott az internált személyek ügyeivel.⁵⁶ Az államtitkár feladata volt a táborok felkeresése, az ott őrzött civilek körülményeinek ellenőrzése, és amennyiben szükséges volt, a megfelelő intézkedések megtétele.⁵⁷ A magyarországi táborok tehát a Magyar Királyi Belügyminisztérium felügyelete alatt álltak.⁵⁸

A háború során többször is érzékelhető volt a különféle hatáskörrel bíró polgári és/vagy katonai személyek, hatóságok közötti súrlódás, amely a közigazgatás különféle szintjein nyilvánult meg. Habár a Magyar Királyi Belügyminisztérium és a haderő vezetése megállapodott a polgári és a katonai résztvevők szerepéről, több alkalommal sor került összeütközésre közöttük. Az ilyen súrlódások elsősorban az erdélyi hadszíntéren, illetve annak hadművelleti területén érhetőek tetten. Jól szemlélteti ezt az az eset, amely az erdélyi kormánybiztos és a Cs. és kir. 1. hadsereg parancsnokság Védelmi Hírszerző Osztályának egyik vezető munkatársa között esett meg 1916-ban. A munkatárs saját hatáskörében utasította a helyi rendőrséget néhány olyan polgári személy elszállítására, akiket egyértelmű bizonyítékok hiányában nem internálhattak, de „menekültként” más vármegye területére helyezhették át, így eltávolítva a hadművelleti területtől az erdélyi kormánybiztos szerint ez nem a hírszerző osztály feladata lett volna, e szervezetnek ugyanis nem lett volna joga utasítani a rendőrséget. A kormánybiztos joggal érezhette úgy, hogy a hadsereg átnyúlt a feje felett. Erről levélben számolt be a belügyminiszternek, azonban a levél hangvétele békülékeny volt és inkább jóindulatú segítségként próbálta beállítani a Cs. és kir. 1. hadsereg parancsnokság Védelmi Hírszerző Osztálya munkatársának túlbuzgóságát.⁵⁹

Összességében megállapítható, hogy Magyarországot illetően az internálást és a rendőri őrizetet szabályozó törvények, rendszabályok kialakítása már az I. világháborút megelőző időben megkezdődött. Az ezt követő jogszabályok a háborús helyzethez alkalmazva és az egyes jelenségeket is figyelembe véve láttak napvilágot. Erre jó példa az internálással foglalkozó 1915. évi belügyi rendelet⁶⁰, amely az említett jogszabályok közül pontos meghatározásait, kimunkáltságát és jogi értelemben vett letisztultságát tekintve irányadó volt a háború egész tartama alatt. Mindazonáltal a korabeli dokumentumokat (és nem utolsósorban a sajtót) olvasva az benyomása a kutatónak, hogy az internálás, mint terminológia egyfajta összefoglaló meghatározása volt a civilek fogva tartásának, nem feltétlenül téve éles különbséget a zárt táborokban élők és a rendőri felügyelet alá helyezettettek között. Paradox módon a háború közepén kiadott rendelet világított meg a legjobban ezt az értelmezésembeli problémát. Az 1916-ban „*a hadifoglyok, továbbá az internáltak és rendőri felügyelet alatt álló külföldi állampolgárok postaküldeményei és táviratai tárgyában a posta-és távirdaigazgatóság által a posta-és távirdahivatalokhoz intézett rendeletek kivonatos összefoglalása.*”⁶¹ címmel kiadott belügyi körrendelet, mintegy elemeire bontva az 1915-ben kiadott belügyminiszteri rendeletet, három kategóriába sorolta a fogvatartott civileket. Eszerint az úgynevezett „internált” polgári személyek között két csoportot lehet meghatározni:

1. *a rendőrhatalósági felügyelet alatt állók*, vagyis azok, akiknek (legyen az magyar vagy külföldi állampolgár) az ország bizonyos vidékein való tartózkodás a hadviselés szempontjából vagy az állam biztonsága szempontjából aggályos volt és ez okból rendőrhatalósági felügyelet alá helyeztettek. Esetükben ez a felügyelet „kivételes esetben” rendes lakóhelyükön való meghagyással történt.

2. *rendőri őrizet alá helyezett civilek*, akik rendőrhatalósági felügyelet alatt sem lakhatnak szabadon, hanem a „*rendőrhatalóság által megjelölt épületben helyeztettek el.*” Ez esetben ez az épület az internálótábor volt.⁶²

Rajtuk kívül létezett egy sajátos kategória, „az enyhébb rendőri felügyelet alatt állóké”, akik alatt azokat értették, akik egy, az Osztrák-Magyar Monarchiával ellenséges viszonyban lévő állam férfi állampolgárai voltak, ám már túl voltak a hadköteles koron vagy nem voltak fegyverképesek (például egészségügyi okokból). Ebbe a kategóriába tartoztak még a nők és a gyermekek is. Őket tehát csak nyilvántartásba vette a hatóság, illetve meghagyta őket korábbi lakóhelyükön, hacsak nem voltak gyanúsak.⁶³

Az I. világháború alatt született legfontosabb törvények és döntően belügyminiszteri rendeletek képezték a civilek internálásával kapcsolatos jogi szabályozás alappilléreit a magyar jogban. Fontos elem a magyar jog kidomborítása, mivel az Osztrák-Magyar Monarchia másik társországaiban az Osztrák Császárságban a törvényhozó testület — a törvényhozás gyakorlatának megfelelően — hozta meg a magyar országgyűléstől függetlenül a téma alapjait szabályozó törvényeket, majd ezek alapján született rendeletek is függetlenek voltak a magyar szabályozástól. Tény ugyan, hogy mindkét társország a háborúhoz kapcsolódóan hozta meg a témakör szabályozásához szükséges jogszabályait. Az is tény azonban, hogy ezen jogszabályok más-más elvi megközelítésen nyugodtak. Az Osztrák Császárságban — a porosz mintát követve — a véderőhöz igyekeztek kapcsolni a kivételes hatalom gyakorlásával kapcsolatos jogköröket. Ezzel szemben pedig a Magyar Királyságban a kivételes hatalom gyakorlása — a brit minta szerint — a kormány kompetenciájába tartozott.⁶⁴ Ez a helyzet ugyan előidézett némi súrlódást a közös haderő és a magyar közigazgatás között, azonban az nem volt olyan mérvű, hogy az internálás témájának a kivitelezését meggátolta volna.

A jogalkalmazás tekintetében Magyarországon a háborús kényszerintézkedések sorában a nemzetközi jogban járatos kortársak számára is az újdonság erejével hatott az internálás intézménye. Gyakran igazságtalanul vagy méltánytalanul alkalmazott eljárásnak minősítették és értetlenül álltak előtte, természetesen kizárólag abban az esetben, ha külföldön tartózkodó magyar állampolgárok voltak az érintettek. Bár elismerték, hogy a Magyarországon internálótáborba zárt külföldiek sorsa nem könnyű, hangsúlyozták a magyar hatóságok „nemes” hozzáállását és az ebből fakadó erkölcsi fölényt.⁶⁵ Politikusi körökben megfogalmazott aggályokról a képviselőházi viták során rögzített jegyzőkönyvek tanúskodnak, amelyekben — főleg 1914 végén, de a háború későbbi szakaszában is — több politikus az internálások jogszerűségével kapcsolatos aggodalmainak adott hangot.

Jogi tekintetben a kor jogászhai, de a politikusok egy része is, a civil internáltak témáját a háború által felvetett új problémaként értelmezték, amelynek megoldásával kapcsolatban, a tények általános objektív ismerete nélkül, lehetetlen használható javaslatot tenni a sérelmesnek ítélt eljárás orvoslására. Általában véve a polgári internáltak háború alatti helyzetét úgynevezet „exlex”, azaz „törvényen kívüli” állapotnak tartották. Véleményük szerint ennek az volt a következménye, hogy az internáltakkal sokkal rosszabbul bántak az ellenséges országokban, mint a hadifoglyokkal. Ugyanis míg a hadifoglyokat védte a hágai egyezmény, addig a civil internáltakra sem törvény, sem a nemzetközi jog nem vonatkozott.⁶⁶ Abban azonban biztosak voltak, hogy a probléma létezik, és a jövőre nézve valamilyen adekvát választ igényel.⁶⁷

Jegyzetek:

¹ Civilek táborokba zárása természetesen nem csak az Osztrák-Magyar Monarchiára volt jellemző. A szemben álló felek a világháború alatt Európa-szerte, de Európán kívül is hoztak létre az ellenséges országokhoz tartozó civilek számára táborokat, például az Egyesült Államokban, Kanadában vagy Ausztráliában.

² William BLACKSTONE (1723-1780). Angol jogász, bíró, tory politikus.

³ BLACKSTONE

⁴ Minden bizonnyal ezt a gondolatot is figyelembe vették az Amerikai Egyesült Államok törvényhozói, amikor 1798-ban megalkották az ellenséges idegenekre vonatkozó törvényt. A törvény feljogosította a hatóságokat a 14. életévüket betöltött férfi állampolgárok letartóztatására vagy eltávolítására abban az esetben, ha az USA-val hadban álló ország állampolgárai voltak.

HALPERIN

⁵ François Noël BABEUF (1760-1797). Francia utópista, kommunisztikus forradalmár, publicista. A francia forradalom direktóriumi korszaka alatt az Egyenlők Társasága nevű szellemi és politikai csoport vezetője. Összeesküvést szervezett a hatalom átvétele céljából, amiért kivégezték.

⁶ BUONARROTI: 202-203. p.

⁷ RAVASZ — SZIJJ: 307.p.

⁸ Loc.cit. 226.p.

⁹ Loc.cit.

¹⁰ A Hágai Egyezmények sorában — ugyancsak katonai relációban — bukkant fel az internálás témája. Az 1907. évi II. Hágai Egyezmény (a semleges hatalmak és személyek jogairól és kötelességeiről a szárazföldi háborúban) értelmében a semleges államok a hadviselők csapatait (rendszerint menekülők vagy szökevények), melyek a területére léptek, kötelesek voltak lefegyverezni és internálás alá helyezni.

SZABÓ: I.köt. 596.p.

¹¹ WLASSICS: A hadifogoly és a nemzetközi jog. 306.p.

¹² Loc.cit. 307.p.

¹³ Angliában csak jóval később, 1915-ben az úgynevezett Lusitania-affér után került sor tömeges internálásra.

¹⁴ WLASSICS: A hadifogoly. 21.p.

¹⁵ Idem: A hadifogoly és a nemzetközi jog. op.cit. 305.p.

¹⁶ Idem: A hadifogoly. op.cit.

¹⁷ Magyarországon például tömegesen internáltak szerb, olasz és román nemzetiségű, de magyar állampolgárságú személyeket is. Az ilyen látogatásokról fennmaradt, egyébként rendkívül csekély mennyiségű feljegyzés soha nem említette a magyar állampolgárságú internált civilekkel kapcsolatos bánásmódot, holott bizonyítottan érték őket atrocitások a táborokban.

¹⁸ A korabeli sajtóban Hadfelügyeleti Bizottságként, a szakirodalomban Hadfelügyeleti Hivatalként is szerepel.

¹⁹ SCHEER: 70-78.p.

²⁰ GALÁNTAI: 66.p.

²¹ Loc.cit. 68.p.

²² Loc.cit. 69.p.

²³ RAVASZ — SZIJJ: op.cit. 225.p.

²⁴ Loc.cit. 226.p.

²⁵ MUCSI: 194-195.p.

²⁶ Jelen esetben csak a rendőri őrizettel és az internálással kapcsolatos fontosabb, mondhatni azt meghatározó jogszabályok ismertetését kívántam elvégezni.

1912/LXIII.tc.

²⁷ GERGELY: 451.p.

²⁸ Az internálásra a javaslatot általában a helyi viszonyokat ismerő kormánybiztosok, később a közigazgatás más szereplői is tehettek javaslatot, amelynek alapján rendelte el annak foganatosítását a Magyar Királyi Belügyminisztérium.

1914/L.tc. 10.§

²⁹ Loc.cit.

³⁰ 3 009/1914. (VIII. 27.) BM.r.

³¹ Loc.cit. 575.p.

³² Loc.cit. 574.p.

³³ Ez a városokban az úgynevezett Önkéntes Őrségek létrehozásával valósult meg.

³⁴ 3 009/1914. (VIII. 27.) BM.r. 574.p.

³⁵ Loc.cit. 575.p.

³⁶ Loc.cit. 573-575.p.

³⁷ 10 962/1915. (IV. 9.) BM-IM.kr.

³⁸ Loc.cit. I. fejezet 1. §.

³⁹ Loc.cit. I. fejezet 2. §. e. és f. pont

⁴⁰ Loc.cit. I. fejezet 2. §. a. és b. pont

⁴¹ Loc.cit. I. fejezet 2. § d. pont. A rendelet csak sarokszámokat adott meg, az éjszakai lakhelyelhagyási tilalom kezdő-és végőráját a helyi hatóságok gyakran maguk szabták meg.

⁴² Az már más kérdés, hogy a hétköznapi életben mennyire lehetett betartani ezt az utasítást.

⁴³ Ezzel az esetleges szökéseket akarták nehezebbé tenni.

10 962/1915. (IV. 9.) BM-IM.kr.

⁴⁴ Loc.cit. I. fejezet 3. §.

⁴⁵ Ez mára 1914/L.tc.-ben is megjelent.

1914/L.tc.

⁴⁶ BETEGH: 75-78. p.

⁴⁷ Az elsőfokú rendőrhatalóság vidéken a főszolgabíró volt, törvényhatóságokban pedig a rendőrkapitány.

PARÁDI: 132. p.

⁴⁸ 10 962/1915. (IV. 9.) BM-IM.kr. II. fejezet, 4-6. §

⁴⁹ Loc. cit. III. fejezet, 7-10. §

⁵⁰ Loc. cit. IV. fejezet, 11-15. §

⁵¹ - Vagyis akiknek csak jelentkezési kötelezettségük volt, rendőrhatalósági felügyelet alá kerültek. Azokat a személyeket, akik korábban „csak” rendőrhatalósági felügyelet alatt voltak, őrizet alá (internálótáborba) helyezték.

Loc. cit. IV. fejezet, 11. § és Vegyes rendelkezések 15.§.

- A büntetés elbírálását az 1914/L.tc. is kihágásként említette és pénzbüntetést helyezett kilátásba büntetésként.

1914/L.tc. op.cit. 9. §-a

⁵² SZIKINGER

⁵³ 17 631/1915. (V. 29.) BM.kr. 581.p.

⁵⁴ 10 962/1915. (IV. 9.) BM-IM.kr. op.cit.

⁵⁵ JEKELFALUSSY Zoltán (Variháza, 1862. VI. 4. – Budapest, 1945. II. 5.) szép hivatali karriert futott be. 1887-ben a Földműves-, Ipar és Kereskedelmi Minisztériumban fizetés nélküli segédfogalmazóként dolgozott. A hivatali ranglétrán haladva 1899-ben már miniszteri titkár, 1901. III. 31-től belügyminisztériumi miniszteri osztálytanácsos. 1909. III. 18-tól a Kivándorlási Biztosi Hivatal vezetője. A *IV. Károly* koronázási ünnepségét megrendező bizottság elnöke. 1917. VII. 31. és 1918. X. 29. között a Fiumei Kormányzóság utolsó kormányzójaként vonult be igazán a magyar történelembe. A trianoni békediktátum után, 1927-től felsőházi tagként folytatta pályáját, majd 1939-ben már az UFA Filmgyár Rt. elnökeként láthatjuk.

BÖLÖNY: 159.p. ; 70 333/1909. (VI. 5.) BM.r.

⁵⁶ 1914 októberében ezt a posztot NÉMETHY Károly belügyminisztériumi államtitkár töltötte be.

Az *internáltak* között. 5.p.

⁵⁷ Loc.cit.

⁵⁸ Ez alól a nezsideri, az aradi és az esztergom-kenyérmezei kivétel volt, amelyek a közös hadügyminiszter felügyelete alá tartoztak. Utóbbi főleg hadifogolytáboroként ismert, de a háború elejétől őriztek civileket is a tábor területén.

⁵⁹ Erdélyi kormánybiztos ebben az időben BETEGH Miklós, a Cs. és kir. 1. hadsereg parancsnokság Védelmi Hírszerző Osztályának egyik vezető munkatársa pedig WILDT vezérkari százados volt. Az említett példa mellett számos további esetet lehetne említeni.

MNL-OL. K-148-36. 569. doboz, 37495/1916. 2. f és 17. f. Internálás mellőzésével eltávolított és menekültként kezelendők elhelyezése. 1916. október 11.

⁶⁰ 10 962/1915. (IV. 9.) BM-IM.kr. op.cit.

⁶¹ 7 655/1916. (IV. 6.) BM.kr.

⁶² Loc.cit.

⁶³ Loc.cit.

⁶⁴ MEZEY: A kivételes Hatalom. 4-6.p. ; Idem: A kivételes hatalom jogi természete. 25-32.p. ; Idem: Az első világháború jogi törvényhozói előkészítése: A kivételes hatalomról szóló 1912. évi 63. törvénycikk. 11- 18.p.

⁶⁵ LÓRÁNT: 77.p.

⁶⁶ Loc.cit. 77.p.

⁶⁷ Loc.cit. 78.p.

Forrás-és irodalomjegyzék (a jegyzetekben alkalmazott rövidítések feloldása):**MONOGRÁFIÁK, KISMONOGRÁFIÁK ÉS HASONLÓ JELLEGŰ KÖTETEK**

- BETEGH (46.;) — BETEGH Miklós: *Erdély a világháborúban. Néhány erdélyi adat az 1914-1917. év történetéhez.* Dicsőszentmárton, 1924, Erzsébet Könyvnyomda Rt. 106 p.
- BLACKSTONE (3.;) — William BLACKSTONE: *Commentaries of the laws of England in four books.* [Anglia jogainak magyarázata négy könyvben.] Oxford, 2016, (Reprint, első kiadás 1766), Oxford University Press. 1784 p. GB-ISBN 978 019 96 0098 4.
- I.köt. *Rights of persons.* [Személyek joga.]
- II.köt. *Rights of Things.* [Dologi jog.]
- III.köt. *Private Wrongs.* [Magánjog.]
- IV.köt. *Public Wrongs.* [Közjog.]
- BUONARROTI (6.;) — Filippo BUONARROTI: *Conspiration l'égalité dite de Babeuf.* [Az ügynevezett Babeuf egyenlőség összeesküvése.] Paris, 2015, (Reprint, első kiadás 1828), Laq Fabrique Edition. 300 p. FR-ISBN 978 235 87 2068 7.
- GALÁNTAI (20.;21.;22.;) — GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban 1914-1918.* Budapest, 1974, Akadémia. 452 p. HU-ISBN 963 05 0075 2.
- HALPERIN (4.;) — Terri Diane HALPERIN: *The Alien and Sedition Acts of 1798: Testing the Constitution.* [Idegenrendészeti jog és a felforgatókról szóló jog 1798. Az alkotmány vizsgálata.] Baltimore (USA), 2016, John Hopkins University Press. 168 p. USA-ISBN 978 142 14 1968 8. /Witness to history. [A történelem tanúja]/ USA-ISSN —
- LÓRÁNT (65.;66.; 67.;) — LÓRÁNT Ármin: *A hadifogoly-kérdésről.* Budapest, 1915, Hedvig Imre Könyvnyomdája. 83 p.
- TANULMÁNYOK**
- BÖLÖNY (55.;) — BÖLÖNY József: Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók (1867-1918). *Levéltári Közlemények*, XLVIII-XLIX.évf. (1977-1978) 1-2.sz. 123-161.p. HU-ISSN 0024-1512.
- MEZEY: A kivételes Hatalom. (64.;) — MEZEY Barna: A kivételes Hatalom. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, IV.évf. (1994) 5.sz. 4-6.p. HU-ISSN 1216-6774. A tanulmány korábbi változata 1993. szeptember 21.-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „Háború, forradalom, trianon” című V. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- MEZEY: A kivételes hatalom jogi természet. (64.;) — MEZEY Barna: A kivételes hatalom jogi természete. *Jogtörténeti Szemle*, XVII.évf. (2015) 4.sz. 25-34.p. HU-ISSN 0237-7284.
- MEZEY: Az első világháború jogi törvényhozói előkészítése: A kivételes hatalomról szóló 1912. évi 63. törvénycikk. (64.;) — MEZEY Barna: Az első világháború jogi törvényhozói előkészítése: A kivételes hatalomról szóló 1912. évi 63. törvénycikk. 11- 18.p. In ÁDÁM János — SEGES Vladimir — PALLAI László et al. (szerk.): *Első világháború a Kárpátokban.* [Prvá svetová vojna v karpatoch. Перша світова війна в карпатах.] Eperjes, 2016, Eperjesi Egyetem. 336 p. SK-ISBN 978 805 55 1717 9.
- MUCSI (25.;) — MUCSI Ferenc: Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején. *Történelmi Szemle*, XXVII.évf.(1984) 1-2.sz. 192-202.p. HU-ISSN 0040-9634.
- PARÁDI (47.;) — PARÁDI József: A polgári magyar állam rendőrségei 1867-1945. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XX.évf. (2011) 23.sz. 124-143.p. HU-ISSN 1216-6774. A tanulmány korábbi változata 2009. október 9.-én Budapesten hangzott el, a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferencia-sorozatnak „A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országok hatáskörű magyar rendvédelmi testületek.” című XXIII. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SCHEER (19.;) — SCHEER Tamara: Das k.(u.)k. Kriegsüberwachungsamt und die Zensurfrage. Ein Beitrag zur Sicherung der Heimatfront. [A Császári (és) Királyi Hadsereg és a cenzúra kérdése. Hozzájárulás a hazai front biztosításához.] *Journal for Intelligence, propaganda and securities studies*, I.évf. (2007) 2.sz. 70-82.p. AT-ISSN 1994-4101.
- SZIKINGER (52.;) — SZIKINGER István: Rendvédelmi jog a dualizmus korszakában. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XXII.évf. (2012) 26.sz. 141-157.p. HU-ISSN 1216-6774. A tanulmány korábbi változata 2011. november 11.-én Budapesten hangzott el, a Szemere Bertalan Magyar

Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „*Militarizmus és demilitarizmus a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelmében*” című XXV. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.

WLASSICS: A hadifogoly.
(14.;16.;)

— WLASSICS Gyula: A hadifogoly. *Budapesti Szemle*, CLXI.évf. (1915) 457-458-459.sz. 11-25.p.

WLASSICS: A hadifogoly és a nemzetközi jog.
(11.;12.;15.;)

— WLASSICS Gyula: A hadifogoly és a nemzetközi jog. *Jog-és államtudományi Szemle*, XIV.évf. (1915) 5.sz. 289-316.p.

CIKKEK

Az internáltak között.
(56.;57.;)

— *Az internáltak között.* (Szerkesztőségi közlemény.) *Az Est*, V.évf. (1914. október 23.) 272.sz. 5.p.

LEXIKONOK, ADATTÁRAK

GERGELY
(27.;)

— GERGELY András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790-1918*. Budapest, 1998, Korona Kiadó. 484 p. HU-ISBN 963 90 3659 5.

RAVASZ — SZIJJ
(7.;8.;9.;23.;24.;)

— RAVASZ István — SZIJJ Jolán (szerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A – Zs*. Budapest, 2000, Petit Real. 851 p. HU-ISBN 963 92 6701 5.

SZABÓ
(10.;)

— SZABÓ József (szerk.): *Hadtudományi Lexikon A-L*. Budapest-Szeged, 1995, Magyar Hadtudományi Társaság - Scriptum.
- I.köt. *A-L*. 842 p. HU-ISBN 963 04 5227 8.
- II.köt. *M-Zs*. 843-1584.p. HU-ISBN 963 04 5228 6.

LEVÉL-, IRAT-, ÉS DOKUMENTUMTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

MNL-OL. K-148
(59.;)

— MNL (Magyar Nemzeti Levéltár) OL (Országos Levéltár) K-148 (Polgári kori magyar belügyminisztérium elnöki iratainak gyűjteménye)

JOGSZABÁLYOK

1912/LXIII.tc.
(25.;)

— 1912/LXIII.tc. a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről.

1914/L.tc.
(28.;29.;45.;51.;)

— 1914/L.tc. a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912:LXIII. törvénycikkek és a hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII. törvénycikkek kiegészítéséről.

70 333/1909. (VI. 5.) BM.r.
(55.;)

— 70 333/1909. (VI. 5.) BM.r. utasítás a Kivándorlási Biztosi Hivatal részére.
Magyarországi Rendeletek Tára, XLIII.évf. (1909) I.füzet. 1099-1102.p.

3 009/1914. (VIII. 27.) BM.r.
(30.;31.;32.;34.;35.;36.;)

— 3 009/1914. (VIII. 27.) BM.r. A hadviselés érdekében felügyelet (őrizet) alá helyezendőkkel vagy lakóhelyükről eltávolítandókkal szemben követhető eljárás.
Belügyi Közlöny, XIX.évf. (1914) 45.sz. 573-575.p.

10 962/1915. (IV. 9.) BM-IM.kr.
(37.;38.;39.;40.;41.;43.;44.;48.;49.;
50.;51.;54.;60.;)

— 10 962/1915. (IV. 9.) BM-IM.kr. a rendőri felügyelet alá helyezésnek és az őrizet alá vételnek szabályozásáról.
Belügyi Közlöny, XX.évf. (1915) 20.sz. 379-385.p.

17 631/1915. (V. 29.) BM.kr.
(53.;)

— 17 631/1915. (V. 29.) BM.kr. olasz állampolgárok internálása.
Belügyi Közlöny, XX.évf. (1915) 30.sz. 581.p.

7 655/1916. (IV. 6.) BM.kr.
(61.;62.;63.;)

— 7 655/1916. (IV. 6.) BM.kr. a hadifoglyok, továbbá az internáltak és rendőri felügyelet alatt álló külföldi állampolgárok postaküldeményei és táviratai tárgyában a posta-és távirdaigazgatóság által a posta-és távirdahivatalokhoz intézett rendeletek kivonatos összefoglalása.
Belügyi Közlöny, XXI.évf. (1916) 17.sz. 435-444.p.